

ANDRZEJ WIDAK
Rzeszów

Rekwizycje piszczałek organowych „dla celów wojennych” w diecezji przemyskiej w 1917 r.

Requisition of organ pipes “for martial purpose” in the diocese of Przemyśl in 1917

Abstrakt

I wojna światowa przyniosła wiele strat w dziedzinie zabytków sztuki. Zniszczenia wojenne dotknęły kościoły i znajdujących się w nich organów. W 1917 r. państwa biorące udział w wojnie zarządziły rekwizycję piszczałek organowych dla celów wojennych. Na terenie diecezji przemyskiej, należącej wówczas do metropolii lwowskiej, a znajdującej się pod zaborem austriackim, rekwizycję piszczałek przeprowadzono w 1917 r., a wcześniej, w 1915 r. rekwizycję dzwonów.

W niniejszym artykule zostały omówione zasady, na jakich odbywała się rekwizycja piszczałek organowych, oraz instrumenty, które zostały od niej uchronione, a które jej podlegały. Artykuł został oparty na dokumentach zawartych w teczce „Akta 1914–1918” znajdującej się Archiwum Archidiecezjalnym w Przemyślu. Opracowanie uzupełniono dostępnymi informacjami z Inwentarzy parafialnych oraz „Kroniki Diecezji Przemyskiej”.

Udało się uzyskać informacje na temat organów uchronionych od rekwizycji oraz organów, które zostały jej poddane. Od rekwizycji zostało uchronionych 18 organów, w przypadku 13 instrumentów piszczałki zostały zarekwirowane. W odniesieniu do pozostałych 10 organów można przypuszczać, że również uległy rekwizycji.

W sumie niniejsze opracowanie dotyczy 41 instrumentów.

Słowa kluczowe: I wojna światowa, diecezja przemyska, organy, rekwizycja piszczałek.

Abstract

World War I made a lot of loss when it comes to art monuments. The damages of war affected churches and organs located in them. In 1917 nations which took part in the war pre-ordained requisition of organ pipes for martial purpose. In the area of diocese of Przemyśl which belonged to Lwów metropolis and was under Austrian Partition requisition of organ pipes was conducted in 1917, earlier in 1915 requisition of bells churches was conducted.

In the present article I discussed the rules of requisition of organ pipes and which instruments were protected from requisition or which of them not. An article was based on documents which are in file "Akta 1914–1918" located in Archdiocese Archive of Przemyśl. The study was completed with available information from Parish Inventories and "Chronicle of Przemyśl Diocese".

I managed to obtain information which organs were kept/protected from requisition and the organs that were subjected to it. 18 organs were protected from requisition, in case of 13 instruments the pipes were confiscated. As far as the other 10 organs are concerned it can be assumed that they were confiscated too.

The present description/dissertation concerns 41 instruments.

Keywords: World War I, diocese of Przemyśl, organ, requisition of organ pipes.

Wprowadzenie

Pierwsza wojna światowa przyniosła poważne straty w wielu dziedzinach ludzkiego życia, które nie ominęły także Kościoła. Toczące się przez długi czas działania wojenne spowodowały zniszczenie dzieł sztuki zarówno świeckiej, jak i kościelnej. Szereg z nich zostało wywiezionych przez zaborców poza granice naszego kraju¹.

W przededniu wybuchu wojny diecezja przemyska liczyła około 300 parafii². Wraz z diecezjami krakowską i tarnowską należała do metropolii lwowskiej³. W pierwszym roku wojny na terenie diecezji przemyskiej toczyły się walki m.in. w Przemyślu, pod Gorlicami oraz walki pozycyjne nad Sanem. Kolejne lata woj-

---

¹ Bolesław Kumor, Zdzisław Obertyński. 1979. *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2. Cz.1. Poznań Warszawa: Pallottinum, 740.

² W 1901 r. diecezja przemyska liczyła 293 placówek duszpasterskich. Do 1924 r. utworzono ich 354. Por.: Henryk Borcz. 2021. Przemyska diecezja. W *Encyklopedia Katolicka*. T. 16. Red. Edward Gigilewicz, 660. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

³ Kumor, Obertyński. 1979. *Historia Kościoła w Polsce*, 623.

ny przyniosły zniszczenia kościołów, budynków beneficjalnych, straty w inwentarzach probostw, a także rekwizycje dzwonów oraz innych sprzętów⁴. Rekwizycją zostały objęte również piszczałki organowe.

Niniejszy artykuł traktuje o rekwizycji piszczałek organowych przeprowadzonej w diecezji przemyskiej w 1917 r. Omówiono w nim zasady, na jakich odbywała się rekwizycja piszczałek oraz jakich instrumentów dotyczyła. Podstawę źródłową stanowią dokumenty zachowane w teczce „Akta 1914–1918”, uzupełnione o informacje podane w inwentarzach parafialnych oraz „Kronice Diecezji Przemyskiej”.

1. Zasady rekwizycji piszczałek

Zasady, na jakich miała odbywać się rekwizycja piszczałek, zostały podane w specjalnych rozporządzeniach państwowych. Wszystkie tego rodzaju pisma zamieszczono w „Kronice Diecezji Przemyskiej”. Na początku 1917 r. ukazała się informacja o przekazywaniu na „cele wojenne sprzętów metalowych niemających artystycznej lub historycznej wartości”⁵. W zeszytach „Kroniki Diecezji Przemyskiej” z maja i czerwca 1917 r. w rubryce „Wiadomości i ogłoszenia urzędowe” zostały zamieszczone dwa pisma: „W sprawie zajęcia na cele wojenne kościelnych sprzętów metalowych” oraz „Jeszcze rekwizycje dzwonów na cele wojenne”⁶. Nie było wówczas informacji związanych z rekwizycją piszczałek organowych.

Pisma dotyczące rekwizycji piszczałek zostały umieszczone w zeszytach 9. i 10. „Kroniki Diecezji Przemyskiej”. W pierwszym z nich, z 18 września 1917 r., określono, jak miała przebiegać rekwizycja. Dla diecezji miał zostać wyznaczony rzeczoznawca posiadający wiedzę teoretyczną i praktyczną z zakresu „sztuki organowej”. Diecezja mogła wskazać takiego rzeczoznawcę, ale nie mógł nim być ani organmistrz, ani firma organmistrzowska. Dodatkowo urząd konserwatorski zwrócił się z prośbą o przesyłanie informacji dotyczących wartości organów z podaniem ich opisu, który miał zostać sporządzony według następującego schematu:

1. Diecezja, dekanat, parafia, kościół bądź kaplica.
2. Powiat, gmina, miejscowość, urząd pocztowy.

---

⁴ „Kronika Diecezji Przemyskiej” (dalej: KDP) 1915 (4), 53; Julian Ataman. 1985. *Zarys dziejów diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego*. Przemysł: Biblioteczka Przemyska, 65–67.

⁵ KDP 1917 (2), 57.

⁶ KDP 1917 (5–6), 98–101.

3. Opis organów (rok budowy, rekonstrukcja lub naprawa, budowniczy, liczba głosów, wskazanie, gdzie są umieszczone piszczałki z cyny lub stopów cyny).

4. Opis prospektu.

Opis organów miał zostać sporządzony przez „fachowych” organistów. Zwolnione od rekwizycji mogły być jedynie organy wybudowane przed 1800 r. Wszystkie organy miały podlegać rekwizycji, nawet te, które liczyły mniej niż 8 głosów. W zakończeniu pisma została podana uwaga, że zadaniem urzędu konserwatorskiego jest ochrona zabytkowych obiektów, sprzętów⁷.

Drugie pismo, z 2 października 1917 r., zawierało dodatkowe zasady uściślające przebieg rekwizycji piszczałek. W piśmie tym podano, że wszystkie piszczałki prospektowe miały zostać zarekwirowane. Zwolnione od rekwizycji mogły być organy o szczególnej wartości historycznej i artystycznej, ale o tym miała już decydować specjalna komisja wraz z rzeczoznawcami mianowanymi przez ówczesne Ministerstwo Wyznań i Oświaty. Rekwizycja miała być prowadzona nie przez „fachowych” organistów, ale przez organmistrzów lub firmy organmistrzowskie wyznaczone przez zarząd wojskowy i w taki sposób, żeby możliwa była dalsza gra na organach podczas nabożeństw. Podano również wartość 1 kg wagi piszczałek, za który wypłacano 15 koron. Wszystkie wykazy instrumentów należało nadesłać do 10 października 1917 r., zaś rekwizycja miała się rozpocząć 22 października 1917 r. Jako rzeczoznawcę ze strony diecezji przemyskiej wyznaczono ks. dr. Jana Łabudę, profesora seminarium duchownego w Przemyślu⁸.

2. „Akta 1914–1918”

Jednym z ważnych źródeł zawierających informacje dotyczące rekwizycji piszczałek są „Akta 1914–1918” (bez sygn.), znajdujące się w Archiwum Archidiecezjalnym w Przemyślu. W aktach tych znajduje się 13 różnych dokumentów, wśród nich pisma Konsystorza Biskupiego w Przemyślu, krajowego konserwatora oraz rządzców kościołów.

Z zachowanych w „Aktach” dokumentów wynika, że w pierwszej połowie września 1917 r. do Konsystorza Biskupiego wpłynęły pisma informujące o orga-

⁷ KDP 1917 (9–10), 165.

⁸ KDP 1917 (9–10), 166–167. Ks. J. Łabuda w latach 1885–1926 był wykładowcą teologii pastoralnej i homiletyki w seminarium duchownym w Przemyślu. Był również autorem podręcznika *Teologia pastoralna*. Por.: Adam Szal. 2006. *Łabuda Jan*. W *Encyklopedia Katolicka*. T. 11. Red. Eugeniusz Ziemann, 340. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

nach, czasie ich budowy, stanie zachowania i wartości. Dotyczyły one 9 parafii, w tym 7 instrumentów. Poniżej krótko opisano treść tych dokumentów. Parafie zostały podane w porządku alfabetycznym.

- Domaradz

Pismo jest prośbą o uchronienie organów przed rekwizycją z uwagi na czas ich powstania (fot.1–2). Instrument jest datowany nawet na rok 1528. Pierwotnie miał 6 głosów, a został rozbudowany o 2 głosy przez organmistrza Sietnickiego⁹. Nie zachowały się w omawianych dokumentach fotografie, które zostały dołączone do wspomnianego pisma¹⁰. Należy zaznaczyć, że spośród nadesłanych pism jest to najobszerniejsze pismo wyjaśniające.

- Jaćmierz

Pismo podaje podstawowe informacje dotyczące organów. Zostały wybudowane na przełomie 1908 i 1909 r. przez Alojzego Koniecznego, 10-głosowe, wartość instrumentu wynosiła 4800 koron. Określono je jako niemające żadnej wartości historycznej, muzycznej czy artystycznej¹¹.

- Komarno

W piśmie została podana informacja, że w kościele w Komarnie znajdują się nowe 8-głosowe organy wybudowane przez R. Hassego, i nie zostały jeszcze całkowicie spłacone. Styl projektu zastosowany był do stylu wnętrza kościoła¹².

- Królik

Pismo zawiera krótką informację, że podczas działań wojennych 25 i 26 grudnia 1917 r. zostały „podziurawione” piszczałki cynowe (fot.3). W piśmie znajduje się dopisek proboszcza: „cały aparat fujarkowy może sobie zabrać Komisja wojskowa”¹³.

---

⁹ Prawdopodobnie chodzi o A. Sietnickiego (młodsze). Por.: Maciej Babnis. 2012. *Kultura organowa Galicji*. Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, 395.

¹⁰ Archiwum Archidiecezjalne w Przemysłu (dalej: AAPrz), brak sygn., *Akta 1914–1918*. Pismo z urzędu parafialnego w Domaradzu, Domaradz, 3.09.1917 r.

¹¹ AAPrz, Pismo z urzędu parafialnego w Jaćmierzu, Jaćmierz, 10.09.1917 r.

¹² AAPrz, Pismo z urzędu parafialnego w Komarnie, Komarno, 6.09.1917 r.

¹³ AAPrz, Pismo z urzędu parafialnego w Króliku, Królik, 3.09.1917 r.

- Mięksisz Nowy

Pismo informuje, że w kościele nie ma organów¹⁴.

- Pnikut

W piśmie jest krótka informacja, że organy mają 7 głosów, remontowane były w 1869 r. i zostały przeniesione ze starego kościoła¹⁵.

- Rymanów

Proboszcz zwraca się z prośbą o zwolnienie organów z rekwizycji z uwagi na ich wartość artystyczną i muzyczną „stwierdzoną przez znawców”. Organy zostały wybudowane przez firmę *Rieger*¹⁶. Nie podaje czasu powstania instrumentu.

- Świlcza

Pismo zawiera informację o czasie powstania organów, jako pochodzących z XVIII w. Liczba głosów określona została jako „mniej niż 8 głosów”. W ocenie proboszcza nie mają wartości artystycznej czy muzycznej¹⁷.

- Wysoka od Zaczernia

Pismo informuje, że w kościele nie ma organów¹⁸.

Jak wynika z treści dokumentów, dwa pisma są wyraźną prośbą o wyłączenie od rekwizycji (Domaradz, Rymanów), dwa informują o braku organów w kościele (Mięksisz Nowy, Wysoka od Zaczernia), w przypadku dwóch instrumentów zostały określone jako bez wartości (Jaćmierz, Świlcza). Warto nadmienić, że organy w Domaradzu i Rymanowie znalazły się na liście instrumentów sporządzonej przez konserwatora krajowego, które miały zostać wyłączone od rekwizycji. Omówione wyżej pisma dostarczają podstawowych informacji dotyczących czasu powstania, budowniczego lub liczby głosów organów.

Należy zauważyć, że choć urzędowe pisma dotyczące rekwizycji piszczałek są datowane na 18 września 1917 r., to prawdopodobnie wcześniej Konsystorz Biskupi musiał być poinformowany o mającej się odbywać rekwizycji organów, skoro pisma z parafii zostały przesyłane już w pierwszej połowie września.

---

¹⁴ AAPrz, Pismo z urzędu parafialnego w Miększyszu Nowym, Mięksisz Nowy, 25.09.1917 r.

¹⁵ AAPrz, Pismo z urzędu parafialnego w Pnikucie, Pnikut, 10.09.1917 r.

¹⁶ AAPrz, Pismo z urzędu parafialnego w Rymanowie, Rymanów, 6.09.1917 r.

¹⁷ AAPrz, Pismo z urzędu parafialnego w Świlczy, Świlcza, 10.09.1917 r.

¹⁸ AAPrz, Pismo z urzędu parafialnego w Wysokiej (ad Zaczernie), Wysoka, 9.09.1917 r.

Po otrzymaniu informacji z diecezji, Konsystorz Biskupi skierował do Krajowego Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie dwa pisma. Niestety zachowały się jedynie odpisy tych dokumentów. Pisma te zostały określone jako „Prośby o reklamacje organów, które dla braku uzasadnień nie zostały konserwatorom przesłane (1917–1918)”. W pierwszym z nich został podany wykaz 14 parafii, w których znajdują się jak zaznaczono „cenniejsze” organy w diecezji, z prośbą o wyłączenie tych instrumentów od rekwizycji. Do pisma zostały dołączone opisy organów, w przypadku pięciu pierwszych przekazano także fotografie. Lista obejmowała parafie: Leżajsk (bernardyni), Chyrów (jezuici), Czudec, Gać, Trzciana, Tyczyn, Brzostek, Haczów, Jarosław, Odrzykoń, Targowiska, Święcany, Żółnia i Krakowiec¹⁹.

W drugim z pism przesłano prośby o wyłączenie od rekwizycji organów w Krośnie i Domaradzu²⁰. Na wspomnianym piśmie jest notatka, że konserwatorzy zaproponowali wyłączenie od rekwizycji organów w Bieczu, Kalwarii (Paclawskiej), Uhercach, Rymanowie, Szalowej i Samoklęskach²¹.

Na podstawie tych danych, które obejmowały 22 instrumenty, został przygotowany wykaz organów, które miały zostać uchronione od rekwizycji (fot. 4–5). Wykaz instrumentów został sporządzony przez krajowego konserwatora, dr. Tadeusza Szydłowskiego²². Datowany jest na 10 listopada 1917 r., czyli miesiąc od dnia, w którym upływał termin składania opisów instrumentów mających nie podlegać rekwizycji. Wykaz został sporządzony w formie tabeli i zawierał m.in. takie dane, jak: miejscowość, rok (wiek) budowy szafy i organów (piszczałek), budowniczy, system (traktura), dyspozycja (liczba głosów i manualów), wartość historyczna lub artystyczna, wartość muzyczna, dodatkowe uwagi. Dwie rubryki dotyczyły liczby piszczałek zabranych i pozostawionych. Przygotowany wykaz obejmował 14 kościołów z 22 miejscowości (w tym 3 kościoły klasztorne), których prośby zostały przesłane do Urzędu Konserwatorskiego. Poniżej został omówiony wykaz tych instrumentów w porządku alfabetycznym.

---

¹⁹ AAPrz, Prośby o reklamacje organów, które dla braku uzasadnień nie zostały konserwatorom przesłane (1917–1918), Przemyśl 15.09.1917 r.

²⁰ AAPrz, Prośby o reklamacje organów, które dla braku uzasadnień nie zostały konserwatorom przesłane (1917–1918), Przemyśl 19.09.1917 r.

²¹ AAPrz, Prośby o reklamacje organów, które dla braku uzasadnień nie zostały konserwatorom przesłane (1917–1918), Przemyśl 19.09.1917 r.

²² T. Szydłowski (1883–1942) historyk sztuki, konserwator zabytków sztuki. W latach 1914–1928 był głównym konserwatorem zabytków Galicji Zachodniej. Por.: Szydłowski Tadeusz. 1962. W Wielka Encyklopedia Powszechna PWN. T. 11. Red. Bogdan Suchodolski, 287. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Biecz (kościół parafialny, dekanat Biecz)

Szafa organowa rekonstruowana w XIX w. na podstawie starej z XVIII w., 28 głosów. Instrument określony jako bardzo cenny.

- Domaradz (kościół parafialny, dekanat Brzozów)

Organy z 1528 r. (rok budowy ze znakiem zapytania), szafa organowa z XVII w., 8 głosów, wartość organów określona jako barokowe, w wyjaśnieniach uwaga, że z 8 głosów 6 jest starych a 2 głosy są nowe.

- Kalwaria Pałacowska (kościół Franciszkanów, dekanat Dobromil)

Szafa organowa z XVIII w., organy rekonstruowane w XIX w., 15 głosów, prospekt rokokowy. W uwagach odnotowano, że głosy częściowo są z cyny, a częściowo z drewna.

- Krosno (kościół parafialny, dekanat Krosno)

Szafa organowa z XVII w., organy rekonstruowane w 1909 r., 28 głosów. Instrument określony jako „prawdopodobnie wielkiej wartości muzycznej”.

- Targowiska (kościół parafialny, dekanat Krosno)

Organy pochodzące z XVIII w., szafa organowa z XVIII w., określona jako „starej obudowy”, 8 głosów. Przy podanej liczbie głosów dopisek: „polska klawiatura”.

- Uherce (kościół parafialny, dekanat Lesko)

Organy z XVIII w., szafa organowa z 1757 r., 7 głosów, prospekt rokokowy. W uwagach dopisano, że 5 głosów jest cynowych, a 2 drewniane.

- Leżajsk (kościół parafialny²³, dekanat Leżajsk)

Szafa organowa z 1692 r., budowniczy Jan Głowiński z Krakowa, 64 głosy. Prospekt barokowy wielkiej wartości. W uwagach określono organy jako „olbrzymie dzieło instrumentalne”.

- Haczów (kościół parafialny, dekanat Rymanów)

Szafa organowa z XVII w., 9 głosów, prospekt barokowy. W uwagach zanotowano 4 głosy drewniane i 5 cynowych.

---

²³ Błędnie wskazana lokalizacja organów. Zob. przypis nr 29.

- Rymanów (kościół parafialny, dekanat Rymanów)

Szafa organowa z XVII w., 20 głosów, prospekt barokowy. Organy zostały określone jako „prawdopodobnie wielkiej muzycznej wartości”.

- Szalowa (kościół parafialny, dekanat Rzepiennik)

Szafa organowa z 1730 r., organy z XVIII w., 10 głosów, prospekt rokokowy.

- Czudec (dekanat Strzyżów)

Szafa organowa z XVIII w., 12 głosów, prospekt rokokowy.

- Samokłęski (kościół parafialny, dekanat Żmigród)

Szafa organowa z XVIII w., 8 głosów.

- Świącany (kościół parafialny, dekanat Olpiny)

Szafa organowa z XVI (?) w., 8 głosów. W uwagach w odniesieniu zapewne do prospektu zanotowano: „stare obramowanie”.

- Chyrów (kościół Jezuitów, dekanat Sambor)

Szafa organowa z XIX w., organy z XIX w., budowniczy SW. Petra in Prag., 18 głosów. W uwagach zapisano, że organy służą do nauki w konwencie i są stale używane.

Wykaz nie jest pełny, ale dostarcza informacji na temat czasu powstania instrumentów, liczby głosów czy stylu prospektu. Brakuje danych dotyczących zwłaszcza budowniczych organów. Z budowniczych wymieniony jest jedynie Jan Głowiński oraz Emanuel Peter z Pragi²⁴.

W wykazie nie zostały ujęte organy z takich parafii, jak: Brzostek, Gać, Jarosław, Krakowiec, Odrzykoń, Trzciana, Tyczyn, Żołyńia. Organy w Brzostku i Trzcianie zostały uratowane przed rekwizycją, natomiast piszczałki organów w Tyczynie zostały zarekwirowane. Z dostępnych źródeł wiadomo, że w pozostałych kościołach, które nie znalazły się w omówionym wyżej wykazie, znajdowały się organy. W parafii Gać były 13-głosowe organy z ok. 1910 r.²⁵, w Jarosławiu organy z 1865 r.²⁶, o Krakowcu wiadomo, że w 1886 r. organy re-

---

²⁴ Por.: Babnis. 2012. *Kultura organowa Galicji*, 418; Сергій Каліберда. 2014. *Органи Львова і Галичини*. Львів: Видавництво Апріорі, 356.

²⁵ AAPrz, sygn. TPNI 60/1. Inwentarz parafii rz.-kat. Gać w dekanacie Przeworsk, Gać 30.11.1967 r., 6; KDP 1910 (12), 681.

²⁶ Currenda 1865 (4), 94; Andrzej Widak. 2018. „Wiadomości o organach w «Kurendzie» diecezji przemyskiej (1862–1900)”. *Studia Organologica* 6: 315.

montowano²⁷. W Żołyńi były 24-głosowe organy z 1899 r. wybudowane przez firmę *Rieger*²⁸. Brak jednak informacji na temat rekwizycji piszczałek tych instrumentów.

W omawianych „Aktach 1914–1918” znajduje się również pismo krajowego konserwatora do Konsystorza Biskupiego w Przemyślu z 1 grudnia 1917 r. dotyczące wyłączenia od rekwizycji organów w Leżajsku znajdujących się w klasztorze Bernardynów. Pismo jest wyjaśnieniem, że wskazano nieprawidłową lokalizację tego instrumentu, podając kościół parafialny w Leżajsku²⁹.

3. Informacje o zarekwirowaniu piszczałek organowych

Informacje o rekwizycji piszczałek organowych były odnotowywane także w inwentarzach parafialnych³⁰, wyjątkowo w protokołach wizytacji dziekańskich czy innych dokumentach³¹. Wzmianki są krótkie, podają rok budowy organów, budowniczego, informację o rekwizycji piszczałek i ewentualnym późniejszym uzupełnieniu brakujących piszczałek i związanym z tym remontem.

Informacje, które udało się uzyskać na temat rekwizycji piszczałek, dotyczą 13 instrumentów. W przypadku 10 organów brakujące piszczałki zostały uzupełnione w późniejszym czasie, w odniesieniu do 3 instrumentów brak takich danych. Spośród podanych niżej instrumentów, organy w Tyczynie były wymienione w piśmie Konsystorza z 15 września 1917 r. z prośbą o wyłączenie od rekwizycji, ale prośba nie została uwzględniona.

- Albigowa

15-głosowe organy „Braci Rieger” wybudowane w 1913 r. Podczas rekwizycji zostały zabrane piszczałki Pryncypału. Nowe piszczałki zakupiono w 1928 r. w fir-

---

²⁷ Kurenda 1887 (3), 23; Widak. 2018. „Wiadomości o organach w «Kurendzie» diecezji przemyskiej (1862–1900)”, 318.

²⁸ Babnis. 2012. *Kultura organowa Galicji*, 421.

²⁹ AAPrz, brak sygn. *Akta 1914–1918*. Pismo Krajowego Konserwatora Zabytków, Kraków, 1.12.1917 r.

³⁰ Autor miał dostęp do inwentarzy parafialnych znajdujących się w Archiwum Archidiecezjalnym w Przemyślu. Por.: Andrzej Widak. 2018. „Informacje o organach w inwentarzach diecezji przemyskiej sporządzonych na podstawie instrukcji z 1933 roku”. *Roczniki Teologiczne* 65 (13): 65–182.

³¹ Informacje na ten temat udało się zebrać podczas kwerendy dotyczącej zabytkowych organów w diecezji rzeszowskiej. Por.: Andrzej Widak. 2008. „Zabytkowe organy w obiektach sakralnych diecezji rzeszowskiej (studium historyczno-instrumentoznawcze)”. Lublin (rozprawa doktorska w Bibl. KUL).

mie *Rieger*. Koszt nowych piszczałek z montażem oraz czyszczeniem i strojeniem instrumentu wyniósł 1808,05 zł³².

- Frysztak

10-głosowe organy J. Śliwińskiego wybudowane w 1891 r. Podczas wojny zarekwirowano piszczałki Pryncypału. Nowe piszczałki zakupiono w 1930 r. Koszt naprawy wyniósł 2000 zł. Remont instrumentu przeprowadziła firma R. Haasego ze Lwowa³³.

- Harkłowa

9-głosowe organy „Braci Rieger” wybudowane w 1911 r. Podczas rekwizycji zostały zabrane piszczałki, które uzupełniono podczas remontu w 1922 r.³⁴

- Iwonicz

21-głosowe organy S. Janika. W 1917 r. zarekwirowane zostały wszystkie piszczałki cynowe³⁵.

- Kobylany

10-głosowe organy z końca XIX w. Podczas rekwizycji zabrano piszczałki Pryncypału³⁶.

- Królik Polski

Brak danych na temat budowniczego i czasu powstania organów. Podczas rekwizycji zabrano wszystkie metalowe piszczałki. Brakujące głosy częściowo uzupełniono w okresie międzywojennym, zakupiono wówczas Pryncypał 4’ i Salicjonał 8’. Gruntowny remont miał miejsce w 1973 r.³⁷

---

³² AAPrz, sygn. TPNI 1/1. Inwentarz parafii rz.-kat. Albigowa w dekanacie Łańcuckim Diecezji Przemyskiej ob. Łać., Albigowa, 15.12.1935 r., 17; Widak. 2018. „Informacje o organach w inwentarzach diecezji przemyskiej sporządzonych na podstawie instrukcji z 1933 roku”, 172.

³³ AAPrz, sygn. TPNI 58/1. Inwentarz parafii rzym.-kat. Frysztak w dekanacie Strzyżów, Frysztak, 20.12.1934 r., 10.

³⁴ Por.: Widak. 2008. „Zabytkowe organy w obiektach sakralnych diecezji rzeszowskiej (studium historyczno-instrumentoznawcze)”, 91.

³⁵ AAPrz, sygn. 84/1. Inwentarz parafii Iwonicz, Iwonicz, 30.11.1976 r., 7.

³⁶ AAPrz, sygn. TPNI 109/1. Inwentarz parafii rzym.-kat. Kobylany w dekanacie dukielskim, Kobylany, 27.10.1935 r., b.n.s; Widak. 2018. „Informacje o organach w inwentarzach diecezji przemyskiej sporządzonych na podstawie instrukcji z 1933 roku”, 176.

³⁷ AAPrz, sygn. TPNI 127/1. Inwentarz parafii Królik Polski dekanat rymanowski, Królik Polski, 10.02.1976 r., b.n.s.

- Lubla

Organy „małe”. Brak danych na temat budowniczego i czasu powstania. W 1915 r. zostały zarekwirowane frontowe piszczałki cynowe. Nowe piszczałki zakupiono w 1929 r. Koszt piszczałek z naprawą wyniósł 1324 zł³⁸.

- Lutcza

9-głosowe organy, manual i pedał. Brak informacji o budowniczym i czasie powstania. Podczas wojny zostały zarekwirowane piszczałki. Proboszcz odnotował w inwentarzu: „Niektóre klawisze nie odpowiadają z powodu wyjęcia piszczałek / oddano władzom austriackim przy przymusowej rekwizycji w czasie wojny światowej”. Prawdopodobnie uzupełniono brakujące piszczałki podczas remontu organów w 1932 r.³⁹

- Nowy Żmigród

12-głosowe organy „Braci Rieger” z 1904 r. Podczas remontu w 1926 r. zostały uzupełnione piszczałki zabrane podczas rekwizycji⁴⁰.

- Sanok (kościół farny)

17-głosowe organy A. Koniecznego z Jesionowa wybudowane w 1894 r. W 1918 r. zostały zarekwirowane piszczałki Pryncypału i Salicjonalu. W 1929 r. organy naprawiono i uzupełniono Pryncypał, zaś w 1938 r. uzupełniono Salicjonal. Prace remontowe zostały przeprowadzone przez R. Haasego ze Lwowa⁴¹.

---

³⁸ AAPrz, sygn. TPNI 141/1. Inwentarz parafii rz.-kat. Lubla w dekanacie Brzosteckim, Lubla, 12.10.1935 r., 4; Widak. 2018. „Informacje o organach w inwentarzach diecezji przemyskiej sporządzonych na podstawie instrukcji z 1933 roku”, 177.

³⁹ AAPrz, sygn. TPNI 142/1. Inwentarz kościoła parafialnego w Lutczy obrz. łącz. wyzn. rzym.-katolickiego, Lutcza, nadesłano 30.12.1944 r., 4.

⁴⁰ Widak. 2008. „Zabytkowe organy w obiektach sakralnych diecezji rzeszowskiej (studium historyczno-instrumentoznawcze)”, 154.

⁴¹ Organy z tego kościoła zostały przeniesione do kościoła w Cieklinie w 1948 r. Por.: Widak. 2008. „Zabytkowe organy w obiektach sakralnych diecezji rzeszowskiej (studium historyczno-instrumentoznawcze)”, 64–65.

- Tyczyn

Organy firmy *Rieger*. Podczas rekwizycji zostały zabrane piszczałki Pryncypału, za które otrzymano pieniądze. W 1935 r. wartość funduszu piszczałek wynosiła 28 gr⁴². Piszczałki brakujące uzupełniono w 1936 r.⁴³

- Warzyce

10-głosowe organy „Braci Rieger” z 1911 r. W sprawozdaniu dziekańskim z 1921 r. zanotowano: „Dzwony i piszczałki z organów zabrano”⁴⁴.

- Zaczernie

Organy firmy *Rieger*, wybudowane w 1902 r. Podczas rekwizycji zostały zabrane piszczałki Pryncypału. Gruntowny remont organów z uzupełnieniem Pryncypału został przeprowadzony w 1934 r. przez firmę Kamińskiego z Warszawy⁴⁵.

4. Informacje o uchronieniu od rekwizycji

W kilku przypadkach zachowały się informacje o uchronieniu organów przed rekwizycją piszczałek⁴⁶. Są one zdawkowe, stwierdzające sam fakt uratowania piszczałek od rekwizycji i dotyczą 4 instrumentów.

- Brzostek

Organy z 1907 r. W osobnym piśmie proboszcz odnotował: „Organy nowe sprawione w r. 1907 zostały przed zaborcami uratowane w ten sposób, że kobiety pilnowały ich przez kilka tygodni dniem i nocą i stawily opór wysłanemu przez rząd austrijackiemu inżynierowi Niemcowi, który nie chcąc prowadzić wojny (jak się wyraził) opuścił Brzostek i więcej się nie pojawił”⁴⁷.

---

⁴² AAPrz, sygn. TPNI 285/1. Inwentarz parafji rz.-kat. w Tyczynie w dekanacie Tyczyn, Tyczyn, 17.12.1935 r., 26–27; Widak. 2018. „Informacje o organach w inwentarzach diecezji przemyskiej sporządzonych na podstawie instrukcji z 1933 roku”, 179.

⁴³ Widak. 2008. „Zabytkowe organy w obiektach sakralnych diecezji rzeszowskiej (studium historyczno-instrumentoznawcze)”, 221.

⁴⁴ Widak. 2008. „Zabytkowe organy w obiektach sakralnych diecezji rzeszowskiej (studium historyczno-instrumentoznawcze)”, 230.

⁴⁵ AAPrz, sygn. TPNI 317/1. Inwentarz parafji rzym.-kat. Zaczernie w dekanacie Głogowskim, Zaczernie, 7.07.1975 r., 7.

⁴⁶ Informacje udało się zebrać podczas kwerendy do pracy na temat zabytkowych organów w diecezji rzeszowskiej.

⁴⁷ AAPrz, sygn. TPS 26/3. Pismo do Kurii Biskupiej w Przemyśle, Brzostek 16.12.1930 r.; KDP 1909 (1), 40.

- Markowa

We wspomnieniu o zmarłym ks. Władysławie Tryczyńskim, proboszczu w Markowej, zamieszczonym „Kronice Diecezji Przemyskiej”, charakteryzując jego pracę w kościele, zanotowano: „W każdym razie, co można było zrobić, to zrobił dzwony i organy dowcipnie od rekwizycji ocalił”⁴⁸. Trudno podać szczegóły, w jaki sposób udało się uchronić organy i dzwony od rekwizycji.

- Szebnie

Organy Michała Raychela z 1869 r. Brak liczby głosów. W protokole z wizytacji dziekańskiej zanotowano: „piszczalki ochronił lud od rekwizycji”⁴⁹.

- Trzciana

14-głosowe organy „Braci Rieger” z 1908 r. Instrument został wymieniony w piśmie Konsystorza Biskupiego dotyczącym organów, które miały być wyłącznie od rekwizycji⁵⁰. Mimo tego piszczałki miały zostać zabrane, ale przed rekwizycją uchronił ówczesny proboszcz, ks. T. Stachurski⁵¹.

- Trzeboś

13-głosowe organy S. Janika z Krosna wybudowane w 1887 r. Proboszcz w kronice zanotował: „Komisja do rekwizycji piszczałek – ocalały piszczałki – uznano, że sporządzone z cynku”⁵².

Zakończenie

Rekwizycja sprzętów kościelnych na cele wojenne objęła także piszczałki organowe. Zasady dotyczące rekwizycji były podawane w rozporządzeniach państwowych umieszczanych w „Kronice Diecezji Przemyskiej”. Informacje dotyczące rekwizycji piszczałek były również odnotowywane w inwentarzach parafialnych

---

⁴⁸ KDP 1936 (4–5), 170.

⁴⁹ Widak. 2008. „Zabytkowe organy w obiektach sakralnych diecezji rzeszowskiej (studium historyczno-instrumentoznawcze)”, 203.

⁵⁰ AAPrz, brak sygn. *Akta 1914–1918*. Prośby o reklamacje organów, które dla braku uzasadnień nie zostały konserwatorom przesłane (1917–1918), Przemyśl 15.09.1917 r.

⁵¹ Widak. 2008. „Zabytkowe organy w obiektach sakralnych diecezji rzeszowskiej (studium historyczno-instrumentoznawcze)”, 208.

⁵² Widak. 2008. „Zabytkowe organy w obiektach sakralnych diecezji rzeszowskiej (studium historyczno-instrumentoznawcze)”, 216.

bądź innych dokumentach. Ważnym źródłem informacji na ten temat są dokumenty zawarte w teczce „Akta 1914–1918”.

Zebrane w niniejszym opracowaniu dane dotyczą starań o uchronienie piszczałek organowych przed rekwizycją, informacje o piszczałkach zarekwirowanych, a także o uchronionych przed rekwizycją. Informacje są zwykle krótkie, ogólnikowe, ale również podają dane na temat czasu powstania instrumentów, liczby głosów czy budowniczych. Na podstawie zebranych danych uzyskano informacje o 41 instrumentach, w tym 18, które zostały uchronione od rekwizycji, w przypadku 13 piszczałki zostały zarekwirowane. W odniesieniu do pozostałych 10 instrumentów można przypuszczać, że również uległy rekwizycji.

Jak wspomniano, diecezja przemyska w omawianym okresie liczyła około 300 placówek duszpasterskich. W większości kościołów znajdowały się organy. Opisane w artykule instrumenty to jedynie niewielka część obrazu dotyczącego rekwizycji piszczałek. Niniejsze opracowanie zatem może stanowić przyczynek do bardziej szczegółowych badań.

Bibliografia

1. Źródła rękopiśmienne i drukowane

Archidiecezjalne Archiwum w Przemyślu (AAPrz):

„Akta 1914–1918”, brak sygn.

Sygn. TPNI 1/1. Inwentarz parafii rz.-kat. Albigowa w dekanacie Łańcuckim Diecezji Przemyskiej ob. Łać., Albigowa, 15.12.1935 r.

Sygn. TPNI 58/1. Inwentarz parafii rzym.-kat. Fryszak w dekanacie Strzyżów, Fryszak, 20.12.1934 r.

Sygn. TPNI 60/1. Inwentarz parafii rz.-kat. Gać w dekanacie Przeworsk, Gać, 30.11.1967 r.

Sygn. TPNI 84/1. Inwentarz parafii Iwonicz, Iwonicz, 30.11.1976 r.

Sygn. TPNI 109/1. Inwentarz parafii rzym.-kat. Kobylany w dekanacie dukielskim, Kobylany, 27.10.1935 r.

Sygn. TPNI 127/1. Inwentarz parafii Królik Polski dekanat rymanowski, Królik Polski, 10.02.1976 r.

Sygn. TPNI 141/1. Inwentarz parafii rz.-kat. Lubla w dekanacie Brzosteckim, Lubla, 12.10.1935 r.

Sygn. TPNI 142/1. Inwentarz kościoła parafialnego w Lutczy obrz. łać. wyzn. rzym.-katolickiego, Lutcza, nadesłano 30.12.1944 r.

Sygn. TPNI 285/1. Inwentarz parafji rz.-kat. w Tyczynie w dekanacie Tyczyn, Tyczyn, 17.12.1935 r.

Sygn. TPNI 317/1. Inwentarz parafji rzym.-kat. Zaczernie w dekanacie głogowskim, Zaczernie, 7.07.1975 r.

- Sygn. TPS 26/3. Teczka parafii Brzostek.
Curenda. 1865 (4).
Kronika Diecezji Przemyskiej. 1909 (1).
Kronika Diecezji Przemyskiej. 1910 (12).
Kronika Diecezji Przemyskiej. 1915 (4).
Kronika Diecezji Przemyskiej. 1917 (2, 5–6, 9–10).
Kronika Diecezji Przemyskiej. 1936 (4–5).
Kurenda 1887 (4).

2. Opracowania

- Ataman Julian. 1985. *Zarys dziejów diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego*. Przemysł: Biblioteczka Przemyska.
- Babnis Maciej. 2012. *Kultura organowa Galicji*. Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej.
- Borcz Henryk. 2021. Przemyska diecezja. W *Encyklopedia Katolicka*. T. 16. Red. Edward Gigilewicz, 660. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.
- Каліберда Сергій. 2014. Органи Львова і Галичини. Львів: Видавництво Апріорі.
- Kumor Bolesław, Obertyński Zdzisław. 1979. *Historia Kościoła w Polsce*. T. 2. Cz. 1. Poznań Warszawa: Wydawnictwo Pallottinum.
- Szał Adam. 2006. *Łabuda Jan*. W *Encyklopedia Katolicka*. T. 11. Red. Eugeniusz Ziemann, 340. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.
- Widak Andrzej. 2018. „Informacje o organach w inwentarzach diecezji przemyskiej sporządzonych na podstawie instrukcji z 1933 roku”. *Roczniki Teologiczne* 65 (13): 165–182.
- Widak Andrzej. 2018. „Wiadomości o organach w «Kurendzie» diecezji przemyskiej (1862–1900)”. *Studia Organologica* 6: 307–334.
- Widak Andrzej. 2008. „Zabytkowe organy w obiektach sakralnych diecezji rzeszowskiej (studium historyczno-instrumentoznawcze)”. Lublin (rozprawa doktorska w Bibl. KUL).
- Wielka Encyklopedia Powszechna PWN. 1962. T. 11. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Andrzej Widak (ur. 1969), mgr teologii, dr muzykologii. Studiował w WSD Przemysłu, w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II oraz w Akademii Muzycznej w Bydgoszczy. Doktoryzował się na KUL w 2008 r. Jest wykładowcą i dyrygentem chóru w WSD w Rzeszowie, dyrektorem i wykładowcą Diecezjalnego Studium Organistowskiego w Rzeszowie, referentem ds. muzyki kościelnej, diecezjalnym duszpasterzem organistów diecezji rzeszowskiej oraz członkiem Diecezjalnej Komisji Liturgicznej. Zainteresowania naukowe: polskie budownictwo organowego, muzyka w liturgii
E-mail: widakandrzej@gmail.com

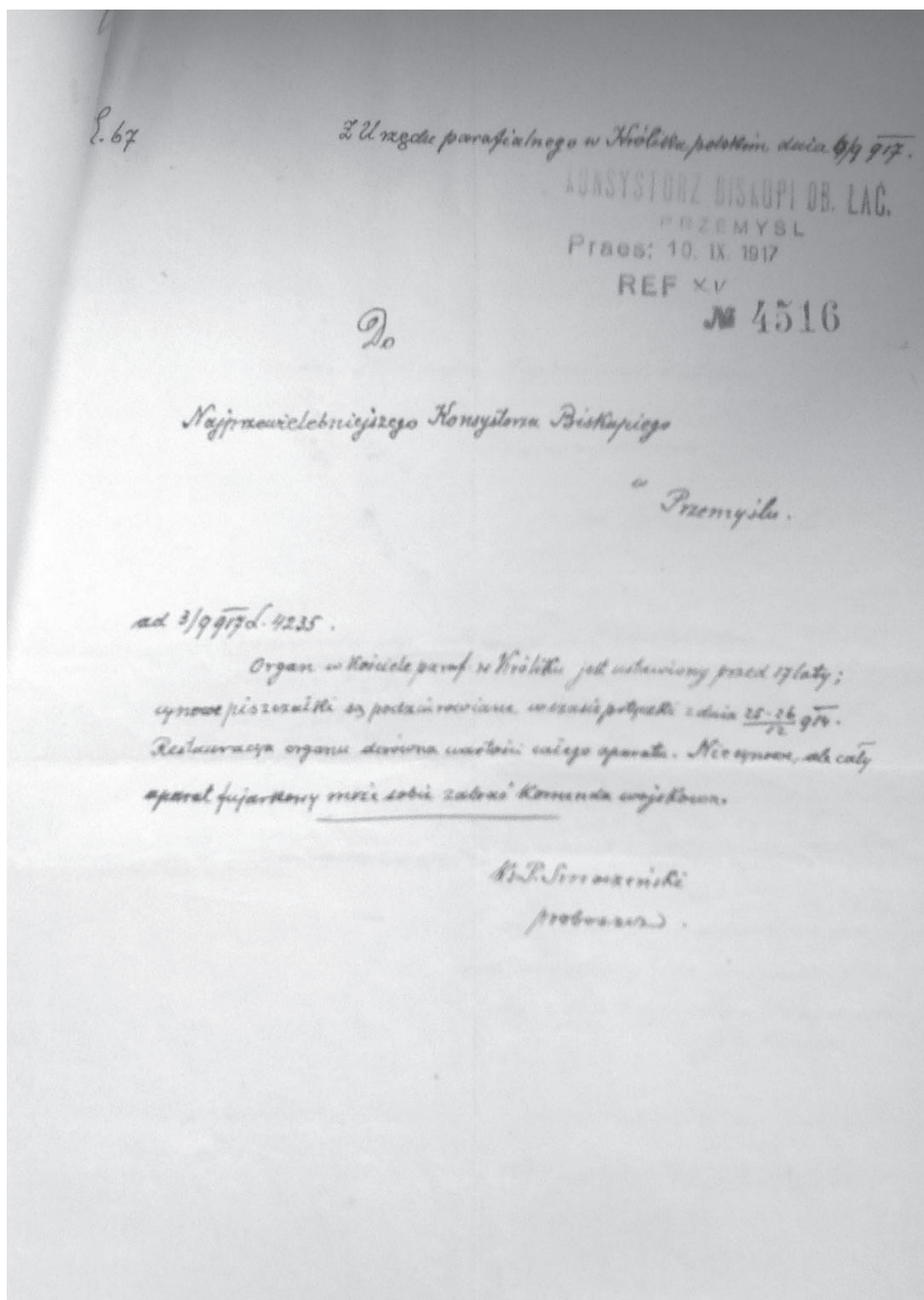

to same pierwiastki o tej samej mechanice. Dop
 przed 9 ciałami przypisanymi postulatami o
 konstrukcyjnym zakonen. Pierwszym byłby przed
 i mechanicznie przeliczono - cała cała pasaż
 re zbiorem pierwiastek prawdopodobnie cyfu
 rnych kalcata da sama. Wylko między pi
 robionu. Pierwszą skłótką z dnia 2 września
 1917. Przemysł dopiero przez dni temu do dosto
 7. Wnataia domni do ręk przypisanego - ce pu
 lecauie nagli do wytworzenia wykabu bychre cyfu
 uie pnie to oglet wiadomemu pewnie post
 ranyu - to pniektaia - w perafii - tas dom
 pniektaia - nie ma takiego zwary - zely carty
 i carlonis bychre organu, coo myjt tarcelai
 sam fakt, najlepší pniektaia zetau - ce
 w, dawne organy, bodem wie magto zij za dny
 obija nie byje instrumentu w orozig na
 pniektaia perafialnegoa jesieli i dawau
 jaku jst z roku 1928. To hem pewnie
 nam bychre do organu w kosciele domark.
 Z kim miedzy pochodzie z przed 1874
 roku. Zetyca zij e fotograficig wyfo
 datyrczy bychre organu. -

 Z Urzędu parafialnego
 obn. Taj. i w Domaradzu
 dnia 13 września 1917
 Karol Michał
 Kowalski p. l. b.

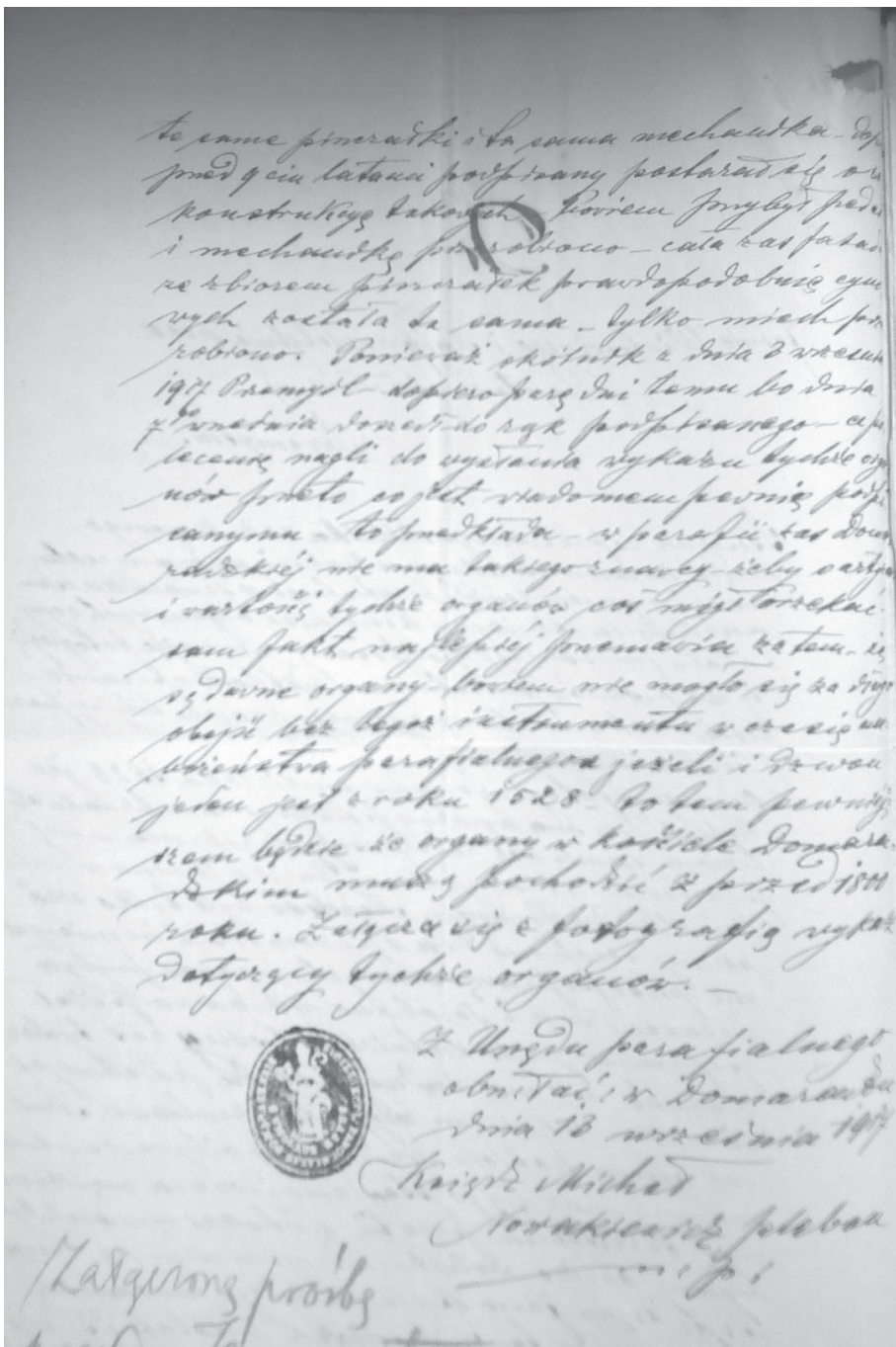
Kalqurung probo

Fot. 2. Pismo z urzędu parafialnego w Domaradzu (verso)

Fot. 3. Pismo z urzędu parafialnego w Króliku Polskim

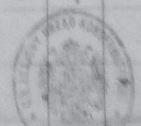

Fot. 4. Wykaz instrumentów, które miały zostać uchronione od rekwizycji (*recto*)

Diocese Przemysl

Disposition		Künstlerischer oder historischer Wert	Musikalischer Wert	Anmerkung	Die Pfeifen	
Anzahl der Register	Manuale				zu erhalten	zu ersetzen
28		im Einklang mit dem wertv. Kircheninnern.	angeblich sehr wertvoll.	Rekonstr. nach dem Hause aus XVIII Jhd.		
8		gute Barockumrahmung		8 alte Register, 3 neue		
15	11	schöne Rokoko umrahmung.		zum Teil-Zinn-zum Teil Holzregister		
28		schöne u. wertv. Barockumrahmung.	angeblich hoher musikal. Wert.			
6.		alte Umrahmung		e.g. polnische Flaviatur		
7		sehr schöne Rokoko umrahmung.		5 Zinn-u. 3 Holzregister		
64		höchst wertv. Barockumrahmung.		ein niedriges Instrumentalwerk.		
9(5)		Barockumrahmung einheitlich mit der Innenausstattung.		4 Holzregister 5 Zinn		
20		gute Barockumrahmung.	angeblich hoher musikalischer Wert.			
10		sehr wertvolle Rokoko umrahmung.				
12	9	schöne Rokoko umrahmung.				
6						
8		alte Umrahmung				
18	n			Die Orgel dient zum Schulunterricht. Der Konvent ersucht inständig um Belassung.		

Przemysl am 10. November 1909
H. Tadeusz Ligotowski
KR Landeskonservator

Fot. 5. Wykaz instrumentów, które miały zostać uchronione od rekwizycji (verso)